

МОВНЕ ПИТАННЯ – ОДВІЧНЕ ПОЛЕ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ

(оглядова довідка за матеріалами преси та інтернету за 2020–2023 рр.)

«Кожен народ обведений колом своєї мови», – сказав свого часу відомий український мовознавець, філософ Олександр Потебня. Власне, мова і є тим олівцем, який окреслює нас по периметру, визначаючи наше людське «я», світогляд і культуру.

Повне розуміння цієї сентенції, а разом і гірке усвідомлення того, що кремль не вперше намагається розірвати це захисне коло української мови заради штучного панування російської – злочинного інструменту поневолення України – прийшло лише з початком воєнних дій на наших територіях [1; 2].

Треба визнати, що навіть після проголошення незалежності та закріплення в Конституції України статусу української мови як єдиної державної російська все ще тотально домінувала. Яскравий приклад – результати перепису населення 2001 року, коли українцями за національністю визнали себе 78 % громадян України, але лише 67 % назвали рідною мовою українську.

На заваді цій мовній шизофренії стала Революція Гідності 2014 року, серед основних досягнень якої – ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а вже повномасштабне вторгнення РФ у лютому 2022-го остаточно позбавило російську мову будь-якої легітимності, навіть серед тих, хто все життя спілкувався нею. Відтак, закінчилась конкуренція двох мов в одному національному просторі, де російська слугувала суттєвим чинником розколу українського суспільства довгі роки [3; 4].

Це казусний момент – адже рік тому однією з головних цілей, заявлених російськими убивцями на момент початку «спеціальної військової операції», був саме захист російськомовного населення від переслідувань українських націоналістів, проте наші громадяни вкотре здивували своїх «визволителів» [4].

«Ідеологічний приціл окупантів вийшов бракованим, бо, за іронією долі, з початку війни російськомовні в Україні записуються на курси, щоб удосконалити свої навички володіння українською мовою. Зрозуміло, що йдеться не лише про

вивчення граматики. Це – тотальне внутрішнє переродження, потреба відчувати себе єдиним цілим із рідною країною», – наголошує Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремень.

Окрему увагу омбудсмен звертає на звірства, які чинять російські війська в Україні під виглядом «денацифікації», причому геноциду піддаються як українськомовні, так і російськомовні співвітчизники. «Таким чином, кремль розпалив потужні антиросійські настрої навіть серед тих, хто з дитинства розмовляв російською. І в цьому новому становленні української вийшов на поверхню ще один нюанс: постколоніальна мовна ситуація призвела до того, що в нашій спільноті, на відміну від більшості національних держав, було порушено рівновагу між розумінням мови як символу ідентичності, з одного боку, та засобу спілкування, з іншого», – констатує Т. Кремень [3].

Хоча про Україну у світових ЗМІ пишуть дедалі менше, деякі видання продовжують висвітлювати повномасштабну російську війну в культурному аспекті, зокрема автори аналізують мовний розрив на теренах нашої Батьківщини.

Reuters розмістило на своєму інформаційному ресурсі розлогий матеріал, у якому досліджуються причини двомовності українців, коли за радянських часів «російська мова пропагувалася, а українська культура придушувалася», проте зараз ситуація кардинально інша – «українці по всій країні прагнуть стерти вплив росії та зміцнити свою незалежність від сусіда». Зазначається, що найшвидше на українську переходять колись російськомовні міста – Одеса, Дніпро та Харків. Reuters також подає цікаві дані платформи пошуку роботи Work.ua: «Наприкінці 2022 року роботодавці розміщували 84 % вакансій українською мовою та 13 % російською, хоча 2015-го було майже навпаки: 16 % вакансій були українською мовою та 80 % російською».

Впливова британська газета The Guardian публікує репортаж з Харківського літературного музею, де відбувається засідання мовного клубу. Видання звертає увагу на те, що харків'яни зацікавлені в удосконаленні державної мови, багато хто хоче позбутися «мови поневолювача» назавжди, а ще – послуговуючись українською, вони «чинять опір російській агресії та імперіалізму». Зважаючи на те, що донедавна Харків був російськомовним містом, журналісти The Guardian підготували власну версію історичного екскурсу, який включає такі події: з середини ХІХ століття видання літератури українською мовою було під заборонаю; після Жовтневої революції 1917 року настав період офіційної «українізації», коли в Харкові з'явилася жвава авангардна україномовна літературна сцена; починаючи з 1933 року «романісти, поети, журналісти й драматурги цього короткого модерністського розквіту були жорстоко придушені – сотні письменників були розстріляні, за-

слані, відправлені в ГУЛАГ»; наприкінці 1990-х «українська вважалася мовою неосвічених сільських жителів, яку можна було почути на базарі від тих, хто приїхав у місто продавати свої продукти». Однак, підсумовують у The Guardian, після повномасштабного вторгнення харків'яни, які раніше розмовляли російською, почали говорити українською мовою навіть у повсякденному житті. Приміром, розмовний клуб у Харкові відвідують люди різного віку та різних професій. Усіх їх об'єднує одна мета – поліпшити свої знання у володінні державною мовою.

«Нинішня ситуація, війна, безсумнівно, веде до зближення всіх українців із різних регіонів, мовних груп та політичних орієнтацій. І так було насправді завжди», – пояснює Андреас Каппелер, швейцарський історик, фахівець з українсько-російських відносин.

Німецький журналіст Флоріан Кулмас переконаний, що мирне співіснування мовної різноманітності – це прийняття бажаного за дійсне, бо «в Україні вирує мовна війна».

З його твердженням погоджується іспанська журналістка Ірен Ларраз, яка впевнена, що мова стала рушійною силою спротиву. Вона також звертає увагу на цікаву деталь – як мало тепер у нашій країні критикують людей за недосконалу чи змішану українську мову.

Чеська журналістка Катержина Грунтова у своїй статті згадує дерусифікаційну кампанію #KyivNotKiev, частину ширшої кампанії #CorrectUA, запущеної Міністерством закордонних справ України ще 2018 року та спрямованої на англійськомовний світ. Окрім зміни транслітерації назви столиці, її організатори взяли за мету поміняти в англійській мові назву країни «the Ukraine» на «Ukraine» – аби позбавитися сприйняття України через «російський фільтр».

Американський літературний журнал Arofenie опублікував есеї української емігрантки до США Марії Михайлової «Мова дому».

«Козацький бойовий дух і донині є важливою складовою української ідентичності» – під таким заголовком вийшла стаття в угорському виданні «24», де професорка української літератури Вікторія Лебович пояснює, як народження української національної свідомості перепліталася з боротьбою за власну мову і культуру в XIX столітті.

«росіяни завдали символічного удару по українській ідентичності», – такого висновку дійшли угорські журналісти, поспілкувавшись із вцілілими мешканцями міста-героя Бородянки, що на Київщині. «Складається враження, що війну справді розв'язав путін проти української мови, культури та ідентичності. російське вторгнення, безсумнівно, змінило ставлення людей до використання мови», – йдеться у їхньому дописі [5; 6; 7; 8].

Важливий аспект, на якому окремо наголошують західні медіа, це злочин проти юного покоління українців, ідеться про намагання насильницькими методами стерти в наших дітей та молоді пам'ять про рідну мову й культуру.

Тим часом наймолодші діти-переселенці на запитання іноземних кореспондентів щодо мови спілкування відказують: «Коли я підросту, я хочу розмовляти українською та англійською». Вони ідентифікують себе як громадян України і знають не з телевізора чи розповідей дорослих, а з власного травматичного досвіду, що російська – то мова, якою розмовляє ворог [3].

Русифікація дітей з тимчасово окупованих територій – серед найпідступніших злодіянь москви. Не секрет, що кремлівську політику примусової русифікації молоді, яка розпочалася 2014 року в окупованому Криму, Донецьку і Луганську, спрямовано на знищення української державності та викорінення національної ідентичності. На тимчасово окупованих росіянами територіях Запорізької та Херсонської областей наразі відбувається те саме.

27 квітня 2023 року Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) визнала геноцидом депортацію українських дітей до росії. Асамблея засудила порушення прав депортованих українських дітей на збереження своєї ідентичності. Це рішення обґрунтовано тим, що систематичний характер примусового переміщення дітей «дозволяє зробити висновок, що ці злочини не є випадковими чи незапланованими» й свідчать про намір «знищити Україну та українську ідентичність, а також культурні та мовні особливості її народу».

Зокрема в ухваленій резолюції ПАРЄ акцентується увага на примусовій русифікації депортованих дітей, тобто коли насаджується російська мова, культура, історія. Наприклад, є факти не тільки заборони дітям розмовляти українською мовою, а й відвертого примусу з боку представників влади рф відвідувати кремлівські «патріотичні» сайти, військові навчання тощо.

Очевидно, що цивілізований світ був шокований, дізнавшись про методи примусової русифікації молодого покоління українців. Іноземні медіа наголошують, що юні українці стали головними мішенями російського диктатора путіна.

Так, американський часопис DC journal Insidesources Oublication фіксує, що депортовані діти зазнають психологічної маніпуляції. Зусилля щодо так званого перевиховання українських дітей тут оцінюють як культурний геноцид та називають етнічною чисткою з метою знищення України як суверенної держави та українців як окремої нації.

Своєю чергою автори статті «План путіна: русифікація сходу України» на шпальтах найбільшої шведської щоденної газети Dagens Nyheter справедливо зауважують, що війна вийшла далеко за межі поля бою і згадують концепцію

«рузького міра» в контексті її насадження через систему освіти. Гудрун Перссон, представниця Шведського агентства оборонних досліджень (FOI) без вагань називає політику сучасної росії «сталінською традицією» та описує головні русифікаторські методи кремля, де окремо виділяє освітню складову: на тимчасово окупованих територіях українська навчальна програма замінюється російською. Шведські експерти переконані, що мовне питання є архіважливою складовою в цій війні, тож повернення депортованих дітей та їхня інтеграція в українську систему освіти має бути пріоритетом для української влади [9].

Ситуація насправді складна, оскільки за понад дев'ять років постало нове покоління примусово зросійщеної української молоді. Якщо на підконтрольних Києву територіях процес дерусифікації відбувається шаленими темпами, то на тимчасово окупованих спостерігається рух у зворотному напрямку. Серед експертів навіть існує побоювання, що для нашої держави процес реінтеграції деокупованих територій може бути трагічним. Однак Т. Кремінь впевнений у тому, що чим частіше звучатиме українська на деокупованих територіях, тим скоріше згинуть проросійські пропагандистські міфи [10].

Мовний лінгвоцид – один з найбільших ризиків у гуманітарній сфері, пов'язаних із російською агресією. За допомоги культурних, демографічних та інших дій москва намагалася зміцнити свої позиції. Вже зараз зрозуміло, що реінтеграція української молоді з деокупованих територій до української освітньої системи потребуватиме значних зусиль. А це і створення розгалуженої мережі курсів з опанування української мови, і поповнення бібліотечних фондів якісними українськими підручниками, і вироблення креативного українськомовного медійного контенту.

Під час презентації річного звіту про стан дотримання закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної у 2022 році» мовний омбудсмен запропонував запровадити кримінальну відповідальність за злочин лінгвоциду в Україні. Він поточив, що у Кримінальному кодексі України прописані питання геноциду в різних сферах, але власне поняття «лінгвоцид» наразі не зафіксовано. «Потрібно спершу запровадити відповідні зміни до чинного українського законодавства, відтак притягнути винних у злочині лінгвоциду до міжнародної відповідальності», – підкреслив Т. Кремінь.

У питанні лінгвоциду секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови опирається на норми європейського права в галузі порушення прав людини. Як зауважує мовний омбудсмен, цей злочин «найближчий до дискримінації проти громадян України за різною ознакою – мовною, національною, расовою тощо». Наразі Т. Кремінь активно працює з Верховною Радою й профільними комітетами

– він розраховує на реакцію та рекомендації органів влади. Крім того, налагоджено співпрацю з представницею Європейського суду з прав людини Маргаритою Сокоренко, Міністерством юстиції та іншими вітчизняними правоохоронними органами [11].

Зазначимо, що від початку року на адресу Уповноваженого із захисту державної мови надійшло 1212 звернень громадян щодо порушень Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Рекордсменом за кількістю звернень є столиця: кияни направили 491 звернення. На другому та третьому місцях – Одещина та Дніпровщина, звідки надійшло 184 та 104 звернення відповідно. Найчастіше скарги стосувались інтернет-магазинів, а також сайтів, через які здійснюється обслуговування – 450 звернень. Ще 240 звернень стосувались безпосередньо сфери обслуговування. Виявляється, що серед найбільш чутливих – сфера освіти та науки. Приміром, з початку 2023-го надійшло 153 звернення щодо порушення Закону про мову освітянами. Водночас у питанні поліпшення мовної ситуації відзначається висока активність студентів. «На півдні, сході і в центрі країни у нас з'явилися студентські мовні омбудсмени. Молодь по-справжньому утверджує українську: створює розмовні мовні клуби, об'єднується в асоціації мовних курсів, спонукає інших до застосування державної», – наголошує Т. Кремінь [12].

Деякі речі, які колись здавалися нам цілком природними, сьогодні виглядають просто абсурдно. Заклик мовного омбудсмена щодо виключення російської мови з паспортів України старого зразка – саме про це. «Ми просимо внести зміни до положення про паспорт громадянина України, яким передбачити, що паспорт складається державною мовою, згідно з частиною першою статті 8 мовного закону», – звернувся Т. Кремінь до парламентаріїв і нагадав, що наразі в Україні паралельно існують два бланки паспортів – біометричні паспорти та паспорти старого зразка, де інформація про громадянина, його прописку та місце видачі документа записані як українською, так і російською мовами [13; 14].

За нинішніх умов так само дивно виглядають дані статистики, в основу якої покладено опитування щодо мовної ситуації у столиці. Так, згідно з соціолінгвістичним дослідженням, головними чинниками, які сьогодні заважають людям почати спілкуватися українською, є звичка (47 %), недостатня та непослідовна популяризація української культури в суспільстві (24 %), особисті страхи та невпевненість (21 %).

Спираючись зокрема на ці дані, навесні цього року Київрада затвердила Міську Концепцію ствердження української мови в усіх сферах суспільного життя міста Києва на 2023–2025 роки. Мета Концепції – допомогти людям здолати нега-

тивні чинники, про які вони згадували під час опитування, та запровадити українську мову в усіх сферах суспільного життя. Документ передбачає реалізацію кількох десятків заходів, які впроваджуватимуться поетапно. Серед них – створення курсів та розмовних клубів української мови, а також щотижневе проведення заходів у кожній зі 139-ти бібліотек Києва. При цьому передбачається широке інформування, щоб люди, знали, де можна вдосконалити свою українську мову.

Крім того, планується відкриття Київського офісу мовної культури як основного центру покращення та поширення українськомовного середовища у столиці.

Концепція передбачає цілу низку заходів, серед них: створення та реалізація спеціалізованого навчального курсу української мови для людей з інвалідністю; організація стендапів для молоді та проведення вечірок з обміну українськими книгами; показ української кінокласики або сучасного українського кіно у приміщеннях громадських просторів «Vcentri HUB»; розроблення та реалізація освітніх програм з української мови для неформальної освіти батьків дітей різного віку; проведення круглих столів, форумів, семінарів, конкурсів, сімейних фестивалів, дискусій з лідерами громадської думки тощо [15].

Необхідною умовою збереження та розвитку мови вважається широке застосування її в щоденній комунікації між всіма членами спільноти. На практиці це означає створення умов для функціонування великої кількості безплатних курсів української мови, розмовних клубів, різноманітних навчальних проєктів для всіх охочих і насамперед для внутрішньо переміщених осіб. Це сфера відповідальності держави, місцевого самоврядування та кожного громадянина, зазначає мовний омбудсмен [3].

Усвідомлюючи мову свого народу не лише як символічний засіб ідентифікації, а і як інструмент для притомного діалогу, представники Запорізької обласної військової адміністрації жартома кажуть, що в них навіть окупанти заговорили українською. Мовляв, російські загарбники так бояться нічної «партизанщини», що починають вчити українську мову. Зокрема про це стало відомо з перехоплених телефонних розмов окупантів, які скаржаться на атаки українців у Запорізькій області. Тож наприкінці діалогу росіяни перейшли на щирі українську зі словами «До побачення!». Запоріжці іронізують: ще трохи і ми навчимо їх казати «Слава Україні!».

Слід підкреслити, що останнім часом по всій країні з ініціативи місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, окремих навчальних закладів, бібліотек, приватного бізнесу, волонтерських груп та окремих волонтерів створюються та успішно функціонують різноманітні проєкти для різних цільових груп, спрямовані на опанування державної мови, зняття психологічних бар'єрів

для користування нею в повсякденному житті. Такі ініціативи ставлять перед собою різні завдання – від допомоги початківцям до підготовки громадян до складання тестів та іспитів на вільне володіння державною мовою. І мають широкий спектр форм – від навчальних онлайн-платформ, розмовних клубів та експрес-курсів до повноцінних довготривалих курсів з опанування та підвищення рівня володіння державною мовою [3; 10].

Станом на 17 травня нинішнього року в Україні діє 47 регіональних програм розвитку української мови, серед них 17 – обласних. За словами Т. Кременя, області в усіх регіонах України вже визначили утвердження мови як свій базовий пріоритет, фіксується попит на українську мову, розмовні клуби, мовні курси, на українську книгу, українське кіно та на загострене відчуття дотримання своїх мовних прав.

«Від Чернігівщини, Сумщини, Харківщини, Луганщини, Донеччини, Запоріжжя, Херсонщини, Миколаївщини, Одещини ми маємо низку інших місцевих програм, які сьогодні ефективно працюють і ефективно діють», – каже Уповноважений із захисту державної мови.

Миколаївська область була першою в південному регіоні, яка розробила і затвердила програму мовної політики. Цей документ став суттєвим відображенням настроїв, а також одним із елементів стабілізації на півдні України. Згодом це була Одещина, а Миколаївщина запропонувала ще й міську програму, яка досить ефективно діє.

Затвердження Програми розвитку та функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя у Херсонській області на 2023–2025 роки – це вагомий внесок у скарбницю нашої перемоги. У цьому документі зазначено, що важливими завданнями програми є такі кроки, як створення електронних бібліотек у закладах освіти, проведення заходів з популяризації читання, поповнення фондів бібліотек кращими творами національної і світової літератури. У межах програми також планують провести літературний фестиваль, мовно-літературні конкурси, мовно-виховні заходи у школах, акції з популяризації читання серед населення області тощо.

Повідомляється, що в 19-ти громадах Херсонщини, які перебувають під контролем влади України, планують створити місцеві мовні програми та розширити мережі мовних курсів. І тут має бути креативний підхід, оскільки для виконання цієї частини програми залучатимуть допомогу громадських активістів, викладачів, діячів культури, мистецтва, місцевих літераторів, які готові взяти на себе таку відповідальність. До того ж серед найближчих планів – запуск онлайн-кінозалу, де херсонці отримають можливість дивитися нові українські стрічки, а поміж реалі-

зованих проєктів – артхаб на території Херсона, який об'єднав не тільки неповнолітніх, які займаються в майстер-класах, але й діячів різних творчих організацій: спілки художників, письменників, діячів народного прикладного мистецтва.

Як розповіла Світлана Думинська, очільниця управління культури Херсонської міської ради, після звільнення Херсона в місті спостерігалася нова хвиля переходу на українську мову. «Це дуже надихає. З перших днів визволення ми як управління культури Херсонської міської ради вже в грудні розпочали займатися тим, щоб поновлювати комісію з перейменування вулиць, скверів, парків», – згадує вона. А ще, люди стали писати українською свої прізвища і дописи в соціальних мережах. Чиновниця зазначає, що розмовляють російською мовою в регіоні переважно люди старшого покоління, бо вони так звикли, але «внутрішнє бажання перейти на українську є в усіх».

Політолог із Херсона Дементій Білий додає трохи скепсису. Так, мовна програма для Херсонщини насправду є дуже важливою, бо в період окупації в місті проводилася тотальна русифікація, у відповідь на яку більшість херсонців перейшли на українську. Втім, мовна програма навряд чи призведе до революційних змін у регіоні.

«На жаль, ми повинні дивитися на обсяги фінансування, в першу чергу. Виділяється 300 тисяч гривень на придбання українських книжок, але українські книжки у нас завжди закупувалися для наших бібліотек. 100 тисяч гривень – на проведення книжкового фестивалю. Ну гарно, але цей фестиваль у нас завжди, вже багато років проводиться в Херсонській області, розумієте, або та ж сама соціальна реклама. Це ті три статті витрат, які будуть цією програмою фінансуватися щодо розвитку української мови», – пояснює Д. Білий. На його думку, всеукраїнська програма, яка запроваджує розмовні курси, буде допомогою для охочих вивчати українську мову, проте «вона лише систематизує наші зусилля, показує мету, а до цієї мети ми вже йдемо багато років».

Тим часом Уповноважений із захисту державної мови зосереджується на позитивних зрушеннях щодо утвердження державної мови в усіх сферах суспільного життя в регіонах і наводить приклад Херсонщини, яка оперативно підбила підсумки першого етапу впровадження мовної програми.

«За ці два місяці зроблено надзвичайно багато для реалізації цього документа: налагоджено тісну співпрацю між структурними підрозділами обласної адміністрації та Секретаріатом уповноваженого із захисту державної мови, є перші результати в частині інформування не тільки громадян України, а й тих хто перебуває за кордоном. На теренах Херсонського державного університету запроваджено посаду мовного омбудсмена», – перераховує досягнення Т. Кремінь.

Принагідно мовний омбудсмен зазначає, що досі не ухвалено державну програму сприяння опануванню державної мови, як це визначено мовним законом, наразі органи місцевого самоврядування та місцеві громади відіграють провідну роль в утвердженні державної мови в усіх сферах суспільного життя в регіонах України. Загалом Т. Кремінь оцінює співпрацю з центральними органами влади та органами місцевого самоврядування як ефективну [16; 17].

Згідно з даними офіційного сайту Уповноваженого із захисту державної мови, в Україні вже діють понад 500 безплатних курсів, розмовних клубів та онлайн-ресурсів, які допоможуть вивчити та вдосконалити мову. Долучитися до курсів з опанування мовою можна в бібліотеках, освітніх центрах, інститутах післядипломної педагогічної освіти тощо. Більшість майданчиків розташовано в Київській області (69) та Києві (27), Львівській (79), Закарпатській (60) та Дніпропетровській (37) областях. Водночас найменшу кількість пропозицій із вивчення державної мови представлено в Харківській, Донецькій, Луганській, Херсонській областях. Окрім цього, на англomовній версії сайту створено окрему сторінку, де представлено корисну інформацію про навчальні ресурси та курси для іноземців, які вирішили вивчати українську мову. Загалом зібрано 17 локацій із платними та безоплатними можливостями вивчення мови [18; 19].

Найбільш резонансним та успішним кейсом з опанування мови став проєкт «Єдині», започаткований ще в квітні 2022 року. І вже за рік розмовні клуби в його межах запрацювали у 25 містах України та за кордоном – у Любліні, Варшаві, Роттердамі, Вільнюсі, Гельсінкі, Празі та на Кіпрі. До них долучилися 35 членів команди, 335 вчителів, 500 волонтерів. Розмовні клуби відбувалися і в містах, що знаходилися під обстрілами та з активними бойовими діями: Дніпро, Харків, Миколаїв, Одеса, Чернігів, Запоріжжя, Балаклія. «Єдиних» підтримали відомі українці та іноземці, серед яких Мелінда Сіммонс, Іван Малкович, Тарас Тополя, Павло Вишебаба, Дмитро Лінартович та багато інших. Відсвяткувавши рік роботи, «Єдині» почали запускати розмовні клуби наживо на звільнених територіях Харківщини й Херсонщини й оголошують про старт набору на 13-й курс. Запит на допомогу в переході на українську організатори проєкту отримали від Харкова, Балаклії, Чугуєва, Старого Салтова, Херсона, Чорнобаївки, Мироліубівки, Великої Олександрівки та Бериславського району. У цих регіонах команда організовує Розмовні клуби та шукає модераторів [20; 21].

Збройна агресія росії та неприхована фізична загроза існуванню української мови на окупованих територіях призвели до небаченої в попередні роки суспільної згуртованості. Саме в цей час державна мова стала для більшості українців одним

із найважливіших атрибутів громадянської ідентичності, національної єдності та незалежності [4].

Ярина Черногуз, поетеса, літературознавиця та військова, яка нині захищає Батьківщину в лавах Збройних сил України, до військової служби інтенсивно займалася громадським активізмом. Одним із ключових напрямів її діяльності була популяризація української мови. Задля цієї мети Я. Черногуз координувала ініціативу «Переходь на українську», а також стала співорганізаторкою проекту «Мовомарафон», приуроченого до 25-ї річниці Дня Незалежності України.

Після 24 лютого 2022 року мовне питання постало особливо гостро. Частина свідомих громадян перейшла на державну, проте залишається чимало таких, які принципово відмовляються від цього під гаслами «какая різниця», «великій російській мові – не собственность Путіна» тощо. В інтерв'ю Суспільному громадська активістка озвучила власну думку щодо російськомовних – і цивільних, і на фронті.

«Мені дуже прикро, що навіть таке велике кровопролиття, яке зараз влаштувала росія в Україні за останні роки, не спонукало людей переосмислити, що таке російська мова в Україні. Я б їм порадила ще раз звернутися до аналізу того, що російська мова – колоніальна для України. Вони могли народитися в сім'ях, де говорили нею, вона для них рідна, однак потрібно розуміти: те, що є зараз, якраз демонструє, як вона нав'язувалася протягом попередніх століть. Тому я б порадила людям поцікавитися історією. Подивившись на те, що відбувається зараз, усвідомити: це не вперше. Що російську мову принесли їхнім прабабусям і прадідусям на цю землю великою кров'ю, голодоморами. І чи хочуть вони носити на собі далі слід цього багатоголового злочину росіян – це вибір кожного. Але для мене російська мова в Україні – це саме нав'язаний кров'ю злочин... Я бачу тенденцію, що ті, хто раніше говорили російською, після 2022 року намагаються переходити на українську. Намагаються, принаймні, з українськомовними говорити українською. На війні питання виживання та виконання задач з високим ризиком стоїть набагато гостріше. Тому тут про таке не говорять, звісно. Але я не зустрічала жодного військового з мого підрозділу чи в моєму колі, який би хотів, щоб його діти говорили російською», – поділилася особистим ставленням до проблеми військова [22].

Олег Собчук, лідер музичного гурту «СКАЙ» пояснив в інтерв'ю VESTI.UA свою позицію з приводу російської мови, зокрема він каже, що тепер все російське асоціюється в нього з ворогом і війною. Проте є безліч людей, яким байдуже і це – проблема, на його думку.

«Я вважаю, що Україна має бути українською. Лише тоді ми будемо сильними та незалежними, єдиними та міцними. І ніхто не прийде нас „спасать”. Час

настав – або зараз, або ніколи. Тому треба максимально докладати зусиль, особливо на державному та соціальному рівнях, щоб паспорт громадянина України відповідав мові тієї людини, яка володіє цим документом, і навпаки... Треба популяризувати українську мову різними способами. Однозначно потрібна державна підтримка. Після нашої перемоги в цій війні буде ще більше роботи. Тому потрібно буде докласти максимум зусиль, щоб побороти російськомовний контент як у музичній сфері, так і в усій культурній сфері... Те, що робилось і нав'язувалось рашистами десятиліттями, неможливо побороти за декілька років. Шкода, але ми мусимо, іншого виходу в нас немає. Або ми, або вони. Мені сподобалося, як сказав Жадан, що це війна Пушкіна проти Шевченка. Хочете ви цього, чи ні. Наша мова – це наша ідентифікація. Знищиш мову – знищиш народ. Розділяй і володарюй. За таким принципом і діяли рашисти увесь час. Зараз нам треба об'єднатися й увімкнути мозок. Українська мова – це п'ятий елемент, який здатен вбити це рашистське зло. Бо саме й за це, серед іншого, наші бійці там стоять. Ми не маємо права дозволити зараз російськомовний реванш. Тому зараз у мене жорстка позиція з цього питання. Раніше я м'якше до цього ставився. А зараз ні, бо часу вивчити мову було достатньо... Я дуже поважаю людей, які в житті робили й роблять спроби перейти на українську мову. Так, вони припускаються помилок, але намагаються розмовляти українською. Помиляйся, та не зупиняйся. А хто не хоче цього робити, просто шукає причину. Таким легше казати, що вони не хочуть бути смішними, бо у них не виходить або немає грошей на репетитора. Все це – відмазки від небажання. Тому всім нам потрібно увімкнутися, інакше знову буде війна, і нас/їх знову прийдуть „рятувати”», – наголошує музикант [23].

«Якщо ваша мотивація базується не на внутрішніх переконаннях, а на тимчасових зовнішніх чинниках, ваше „відступництво” – лише питання часу», – пише Володимир Шишков, журналіст із Херсона. У своєму матеріалі на шпальтах «Дзеркала тижня» автор розповідає про те, як здійснити перехід на українську мову, причому зосереджується не так на техніці цього процесу, як на його сенсах.

Так, автор зазначає: «Гадаю, запорука успіху будь-якого перевтілення в мовному питанні лежить не стільки в політичній або лінгвістичній площинах, скільки в радикальному світоглядному зламі, дуже схожому до навернення у віру... Соціологи свідчать, що чимало українців в обставинах російської агресії свідомо почали спілкуватись українською. Але, по-перше, деякі з цих спеціалістів прогнозують, що значна кількість таких ентузіастів знову відкотиться до звичної російської, щойно військова загроза спаде і ми повернемося до звичних умов життя. По-друге, деякі з цих «нових українців» говорять державною виключно в публічному

просторі. Спілкування ж у колі сім'ї залишається без змін: фільми, пісні, книжки, новини – все made in russia...».

Що ж робити, коли надумали по-справжньому «навернутись до українства»? Насамперед, наголошує В. Шишков, треба «спалити мости», тобто максимально відмовитися від будь-якого контенту російською. Це має стати табу, хоча б на певний час. «Мені „спалити мости” допомогли самі росіяни. Коли, виїжджаючи з окупації, на одному з блокпостів від потвори з автоматом почув: „ат'єдьте в старонку, паапщаємся...”, чути їхній „язик” на моїй рідній землі перехотілося остаточно, спілкуватися – тим більше», – згадує він.

Але, зазначає журналіст, природа не терпить порожнечі. Тому цей мовний вакуум треба максимально заповнити якісним українським контентом, зануритися з головою в літературну класику, новини і фільми дивитися в перекладі державною. Змінити все, починаючи з мови інтерфейса в мобільному й ноутбучі.

«Якось моя старша донька поділилася зі мною власним досвідом „переходу на українську”. „Спочатку, – казала вона, – я переходила на українську з поваги до тих, хто українською звертався до мене. Потім, уже відмовившись від російської, інколи на неї все ж таки переходила – з поваги до російськомовних. Тепер – я так вирішила – у будь-якому разі на російську не переходжу: з поваги до мови мого великого народу», – розповідає В. Шишков. У цьому зізнанні все – і непевний шлях до покаяння-переходу, і мотивація, і момент радикальної рішучості. Цей вибір, який відкидає всі комфортні лайт-альтернативи, важко назвати зручним. Але він принциповий. Він успішний. І вже тому вартий поваги і є прикладом для наслідування.

«Ми отримали шанс, раз і назавжди покінчивши з метастазами минулого, стати по-справжньому «новими українцями». Чи скористаємося цим шансом? Час покаже. Дуже сподіваюся, що він працює на нас. Але наш «перехідний вік» не триватиме вічно. Тож переходьмо на українську вже зараз», – закликає автор допису [24].

Раніше майже ніхто не бачив особливої проблеми і у двох, і у трьох державних мовах, адже двомовність не веде ні до загибелі однієї мови, ні до переважання іншої. Цьому є маса прикладів. Але всі ці розмови закінчилися навесні 2014 року, коли російська мова стала інструментом війни, агресії та пропаганди. На тлі всіх тих звірств, ракетних обстрілів, страху і смертей «адвокатів» російської мови в Україні поменшало.

Деякі українці, які вважають своєю рідною мовою російську, не завжди розуміють причинно-наслідковий зв'язок, вони не усвідомлюють, що це результат багатовікового примусового зросійщення населення України.

Варто лише нагадати декілька історичних фактів: 1690 – анафема РПЦ на церковні книжки, друковані тодішньою українською літературною мовою; 1720 – указ Петра I про заборону друкування книжок українською мовою в Києво-Печерській та Чернігівській друкарнях; 1784 – повна заборона початкової освіти українською мовою; 1786 – заборона вживання української мови в церковних службах та викладання українською мовою у Києво-Могилянській академії; 1862 – закрито українські недільні школи, припинилося видання українського літературного та науково-політичного журналу «Основа»; 1863 – Валуєвський циркуляр: «Української мови не було, немає і бути не може, а хто цього не розуміє – ворог росії»; 1869 – за законом чиновникам усіх відомств призначалась значна доплата за зросійщення; 1876 – Емський указ про заборону ввозити українські книги з-за кордону, підписувати українські тексти під нотами, заборона українських вистав, приміром, коли хор М. Лисенка змусили співати українську народну пісню «Дощик» французькою мовою; 1887 – рукопис граматики української мови цензор повернув, не читаючи, відписавши авторові, що нема потреби дозволяти до друку граматику тієї мови, яка приречена на небуття; 1892 – російський уряд наказує цензорам суворо стежити за тим, аби не допустити українських літературних перекладів з російської мови; 1894 – заборона ввезення українських книг з-за кордону; 1895 – заборона української читанки та українських книг для дітей; 1906 і 1907 – закриття «Просвіти» в Одесі та Миколаєві; 1910 – указ Столипіна про зарахування українців до розряду іногородців і про заборону будь-яких українських організацій; 1914 – указ Миколи II про заборону української преси; 1933 – телеграма Сталіна про припинення українізації і знищення більшості українських письменників; 1938 – постанова ЦК КП(б) про обов'язкове вивчення в школах республіки російської мови; 1939 – після «визволення» Західної України – закриття частини українських і відкриття російських шкіл; 1958 – постанова Пленуму ЦК КПРС про перехід українських шкіл на російську мову викладання; 1970 – наказ Міністерства освіти СРСР про написання і захист усіх дисертацій лише російською мовою, затвердження тільки в Москві; 1978 – Колегія Міністерства УРСР і директива «Про вдосконалення вивчення російської мови в українських школах».

Вочевидь основним мотивом скоєння російськими окупантами масових воєнних злочинів та геноциду проти українців сьогодні, як і впродовж багатьох століть, є ненависть до всього українського, будь-яких проявів національної самобутності та національної свідомості.

«Українська мова, як головна ознака української ідентичності, важливий чинник українського націєтворення завжди була для російських імперців однією з перших цілей для знищення, ключовим об'єктом політики лінгвоциду. Тотальна,

багатовікова, кривава заборона мови в публічній сфері передбачала знищення нашої нації, для якої свобода, честь і гідність – основи державотворення», – стверджує Т. Кремінь.

Шляхом репресій, «розстріляного відродження», голодоморів, запровадження вищої освіти лише російською мовою, «гармонізації словників» тощо українська мова стала жертвою лінгвоциду, а українське суспільство зазнало тотального зросійщення. Важливо, що факт тривалого лінгвоциду української мови з боку росії офіційно визнано в Україні судом конституційної юрисдикції.

Натомість російськомовні громадяни ніколи не зазнавали утисків з боку інших українців за мову, але їх все одно прийшов «визволяти» путін. Єдина мова, яка зазнала спроб знищення – це українська [25].

Та часи змінюються і, як зауважив американський україніст, голова Українських студій у Кембридзькому університеті Рорі Фіннін: «Ніхто не зробив більше для дерусифікації України, ніж путін». Його думку наслідує професор Університету Осло Пол Колсте: «Грім гармат у російському вторгненні став посмертним дзвоном для спільної українсько-російської ідентичності. Більше, ніж будь-хто інший, путін зробив внесок не лише в кристалізацію окремої української ідентичності, але й у консолідацію української нації, яка визначає себе, насамперед, як глибоко відмінну від росіян» [7; 10].

Навряд чи мова окупанта перестане бути токсичною в найближчій історичній перспективі, проте чи збережеться таке ставлення до російської після нашої перемоги?

«Мова – чи не найбільший ворог росії, вона є потужною зброєю, інакше б російські загарбники так не нищили українські книжки і не намагалися б миттєво русифікувати систему освіти. І в часи війни, коли під загрозою опиняються людські життя та помешкання, вона залишається „прихистком духу, сховищем стійкості та укриттям від смислових руйнувань”», – впевнена Лариса Масенко, українська мовознавиця [26].

А ще можна згадати, як люди під завалами були врятовані, бо завдяки мові зрозуміли, що їх прийшли рятувати українські захисники. І таких історій безліч, не забуваймо про це.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Цимбалюк М. Мовний закон України: формальність чи гідність нації? [Електронний ресурс] / Микола Цимбалюк. – Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2019/03/28/movnyj-zakon-ukrajiny-formalnist-chy-hidnist-natsiji/> (дата звернення 06.06.2023).
2. Гевко В. Мовне та невимовне: дві площини, в яких ми існуємо як люди / Володимир Гевко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/93434> (дата звернення 06.06.2023).
3. Кремінь Т. Російськомовні відкидають «мову ворога», вивчаючи українську / Тарас Кремінь [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/taras_kremin/519604_rosiyskomovni_vidkidayut_movu.html (дата звернення 06.06.2023).
4. Бачення України 2030: соціально-гуманітарна сфера [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://uareforms.org/reforms/Vision-ofUkraine-2030> (дата звернення 06.06.2023).
5. Кремінь Т. Мовні питання Українська мова стала зброєю опору Росії / Тарас Кремінь [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/taras_kremin/517476_ukrainska_mova_stala_zbroieyu_opor_u.html (дата звернення 06.06.2023).
6. Кремінь Т. У мовній свідомості українців сталася кардинальна зміна / Тарас Кремінь [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/columns/tkremin/u-movnij-svidomosti-ukrajintsiv-stalasja-kardinalna-zmina-923639.html> (дата звернення 06.06.2023).
7. Кремінь Т. Україна деокупує свій мовний простір / Тарас Кремінь [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/taras_kremin/553434_ukraina_deokupovuje_sviy_movnij_prostir.html (дата звернення 06.06.2023).
8. Бойко О. «Українська мова готова до того, що ми зараз переживаємо» – що пишуть світові ЗМІ про нашу країну / Олеся Бойко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/ukrainska-mova-hotova-do-toho-shcho-my-zarazperezhyvaiemo-shcho-pyshut-svitovi-zmi-pro-nashu-krainu/> (дата звернення 06.06.2023).
9. Кремінь Т. Русифікація українських дітей – серед найпідступніших злочинів москви / Тарас Кремінь [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/taras_kremin/554127_rusifikatsiya_ukrainskih_ditey-.html (дата звернення 06.06.2023).
10. Кремінь Т. Мовна складова реінтеграції деокупованих територій / Тарас Кремінь [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу:

https://lb.ua/blog/taras_kremin/555304_movna_skladova_reintegratsii.html (дата звернення 06.06.2023).

11. Кремінь закликає запровадити кримінальну відповідальність за лінгвоцид [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/kremin-zaklykaie-zaprovadyty-kryminalnu-vidpovidalnist-zalinhvotsyd/> (дата звернення 06.06.2023).

12. Де в Україні найчастіше порушується мовний закон – відповідь омбудсмена // Дзеркало тижня. Україна. – 2023. – 28 квіт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/CULTURE/de-v-ukrajini-najchastisheporushujetsja-movnij-zakon-vidpovid-ombudsmena.html> (дата звернення 06.06.2023).

13. Мовний омбудсмен закликає прибрати російську мову з паспортів українців [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/movnyj-ombudsmen-zaklykaie-prybraty-rosijsku-z-pasportiv-ukraintsiv/> (дата звернення 06.06.2023).

14. Черкасець О. Тарас Кремінь закликає Раду прибрати з паспортів дублювання російською / Олена Черкасець // Україна молода. – 2023. – 4 трав.. – [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/175108/> (дата звернення 06.06.2023).

15. Бірюкова І. У Києві ухвалили Концепцію переходу на українську мову: як це відбуватиметься / Інна Бірюкова // Вечірній Київ. – 2023. – 3 трав. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/82275/> (дата звернення 06.06.2023).

16. Програми розвитку української мови мають бути на всіх деокупованих територіях – Кремінь [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3707372-programi-rozvitku-ukrainskoi-movimaut-buti-na-vsih-deokupovanih-teritoriah-kremin.html> (дата звернення 06.06.2023).

17. Янковський О., Бадюк О. «Масово переходять на українську»: мовна політика на деокупованій Херсонщині / Олександр Янковський, Олена Бадюк [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-movna-polityka-kherson/32427640.html> (дата звернення 06.06.2023).

18. Корогодський Ю. В Україні діють понад 500 майданчиків для вивчення української мови / Юрій Корогодський [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/society/2023/05/16/555562_ukraini_diyut_ponad_500_maydanchikiv.html (дата звернення 06.06.2023).

19. В Україні функціонує 47 місцевих мовних програм – Кремінь [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3710618-v-ukraini-funkcionue-47-miscevih-movnih-program-kremin.html> (дата звернення 06.06.2023).

20. За рік завдяки проекту «Єдині» на українську перейшли більше 80 тисяч людей // Дзеркало тижня. Україна. – 2023. – 25 квіт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/CULTURE/za-rik-zavdjaki-projektu-jedini-na-ukrajinsku-perejshli-bilshe-80-tisjach-ljudej.html> (дата звернення 06.06.2023).

21. Марків Н. Всеукраїнський рух «Єдині» оголосив про старт набору на 13 онлайн курс переходу на українську / Наталка Марків // Вечірній Київ. – 2023. – 25 квіт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/81961/> (дата звернення 06.06.2023).

22. Черногуз Я. «Не залишаю собі опції бути несміливою» – поетка та військова Ярина Черногуз / [Інтерв'ю вела] Оксана Заблоцька [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/460337-ne-zalisau-sobi-orsii-buti-nesmilivou-poetka-ta-vijskova-arina-cornoguz/> (дата звернення 06.06.2023).

23. Собчук О. Олег Собчук: «У 90-ті я ріс на російському року, але зараз мені це огидно» / [Інтерв'ю вів] Микола Міліневський // Vesti. – 2023. – 3 трав. – [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://vesti.ua/uk/lite-uk/showbiz-uk/oleg-sobchuk-u-90-ti-ya-ris-na-rosijskomu-roku-ale-zaraz-meni-tse-ogidno> (дата звернення 06.06.2023).

24. Шишков В. Перехідний вік / Володимир Шишков // Дзеркало тижня. Україна. – 2023. – 21 трав. – [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/perekhidnij-vik-movi-.html> (дата звернення 06.06.2023).

25. Копоть Л. Українська мова - це зброя, фактор національної єдності, безпеки і наших перемог / Люба Копоть [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://bukinfo.com.ua/ukrajina/ukrajinska-mova-ce-zbroja-faktor-nacionalnoji-yednosti-bezpeky-i-nashyh-peremog> (дата звернення 06.06.2023).

26. Мова як «байрактар», мова як код: до ювілею соціолінгвістки Лариси Масенко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/larysa-masenko-ukrayinska-mova/32126052.html> (дата звернення 06.06.2023).

Матеріал підготувала

Шлепакова Т. Л.

головний бібліограф відділу наукового аналізу та узагальнення інформації

Комп'ютерне опрацювання та редагування **І. Г. Піленко**

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 1,1. Б/т. Зам. 43. Безплатно

НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12